№ 29

ՇԱԲԱԹ 16 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ

1872

Լրագրիս միջոցով որևիցէ մասնաւոր յայտարարութիւն տպել տալ ցանկացողը պէտք է 10 միջակ տառերի համար վճարէ 1 կոպէկ արծաթ: Յայտարարութիւն ընդունվում է նաև օտար լեզուներով:

ԺԵ՟ ՏԱՐԻ

ՄԵՂՈՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

ԼՐԱԳԻՐ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՒ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

№ 29

ՇԱԲԱԹ 16 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ

1872

Հրատարակվում է ամէն շաբաթ օր մի թերթ:

Տարեկան բաժանորդագրութեան գինն է 7 ռուբլի թէ Թիֆլիզի և թէ արտաքին քաղաքների մէջ:

ԺԵ՟ ՏԱՐԻ

Թիֆլիզ 16-ին սեպտեմբերի

Կեանքս պատերազմ է, ասում է առածը, բայց պատերազմ ասելով հասկանալու չէ միայն արիւնհեղութիւնն, որ հետեւանք է կամ մարդոց կրքերի բորբոքման կամ շահասիրութեան, այլ կայ կեանքի մէջ աւելի ազնիւ, աւելի նշանաւոր և արդիւնաւոր պատերազմ, որ հայում է դէպի մարդկութեան շահն ու օգուտը: Գուցէ գայ ժամանակ, երբ մարդկութիւնը հեռանայ առաջին պատերազմից, իսկ երկրորդը մարդկութեանը գոյակից է: Քանի կայ մարդկութիւնը, մտածում է, խորհում է, այս պատերազմը անխուսելի է: Ամէն լուսաւորեալ հասարակութեանց մէջ, որոնք միշտ շարժման մէջ են, այս պատերազմը կայ, այս մտաւոր և բարոյական պատերազմ է: Այնպիսի հասարակութեանց մէջ միշտ ծագում են գաղափարներ մարդու իրաւանց վերաբերութեամբ և ահա այս գաղափարների առթիւ կազմվում են պաշտպան կամ հակառակ կուսակցութիւններ, բայց գաղափարները պարզ են և ամենեցուն յայտնի. ուստի և պատերազմը նոցա համար բաց է և երկու կուսակիցներն էլ իրանց համոզման համաձայն հանդէս են դուրս գալիս. այս ազնիւ պատերազմ է: Իսկ եթէ գաղափարը յայտնի չէ ու մի ծածուկ գաղափարի իրագործութեան ձըգտում են մի քանի անձինք, նոքա կազմում են խումբ, որ դեռ պէտք է պարզէ իւր գաղափարը, պէտք է ցոյց տայ իւր նպատակն, թէ բարի է, թէ չար, որ ապա երբ յայտ կ'գան հակառակորդներ, այն ժամանակ միայն խումբը կարժանանայ կուսակցութիւն անուանը: Քանի որ կուսակցութիւնը չէ կազմվել, այսինքն խումբը չէ յայտնել իւր նպատակն ու ուղղութիւնը, նորա ձեռքին խաղալիկ են դառնում շատ ազնիւ բայց միամիտ անձինք, որոնք, եթէ պարզված լինէր խմբի նպատակը, գուցէ անցնէին բոլորովին հակառակ կողմ: Պարզենք մեր խօսքը.

Այն հասարակութիւնները, որոնք նոր սկսում են շարժվել հետեւելով լուսաւորեալ հասարակութեանց, սկզբում շատ բան օրինակում են նոցանից առանց իրանց ընդունածի էութիւնը հասկանալու, շատ անգամ այսպիսի հասարակութեանց մէջ ընդունած իրի արտաքին կերպարանքը բռնում է բանի էութեան տեղ: Այսպիսի հասարակութիւնները յեղափոխման վիճակի մէջ են, տատանման վիճակի մէջ են և ահա իրերի այս վիճակը մեծ հունձ է առաջարկում թէ բարի և թէ չար անձանց համար. այս խմբերի թագաւորութեան ժամանակն է. և սոքա հեշտութեամբ կ'գտնեն իրանց գործակիցներ, որովհետև առհասարակ մարդիկ այս հանգամանքներում գրգռած վիճակի մէջ են, ոգևորութեան մէջ են. նոցա ոյժերը լարած են, հարկաւոր են միայն երաժիշտներ, որոնք այդ լարերին հանել տան ինչ ձայն կ'կամենան:

Այսպիսի ժամանակ ազնիւ բայց շուտ ոգևորվող, սառն չմտածող անձինք, որոնք 'ի հուր 'ի ջուր և իմահ պատրաստ են երթալ, միայն «ազնիւ գործ», խօսքը լսելով, ամենաջերմեռանդ գործիքը լինում են թէ բարի և թէ չար խմբի ձեռքին. ափսոս այսպիսեաց ոյժը, որ յետոյ պէտք է յուսահատութիւն պատճառէ իրանց: Կան անձինք, որոնք երբեմն հանգամանքների բերմունքով որևիցէ ազդեցութիւն ստացել են ժողովրդեան մէջ, որ նոյնպէս սառնութեամբ չէր դատել նրան և որ արդէն սկսել է խախտել իւր հաւատը այն անձանց գործակատարութեան համար, միայն դեռ կատարելապէս ընկած չեն այնպիսիք և ահա խմբերը այսպիսիներուն էլ առնում են իրանց ձեռք, շոյշոյելով նոցա փառասիրութիւնը կամ անձնական կիրքը, և գործ են դնում նրանց մինչև իրանց նպատակին հասնելն և յետոյ հատուցանում են այն, որին արժանի էր իւր փառասիրութեան և անհեռատեսութեան պատճառով: Կան անձինք, որոնք հաց են ուզում և աւելի ոչինչ. որոնց համար համոզմունքն էլ, գաղափարն էլ հացն է. որովհետև քաղցած են. սոքա էլ լաւ գործիքներ են այն խմբերի ձեռքին, որոնք աւելի լաւ հաց են տալիս. յանցաւոր չեն այսպիսիք. որովհետև գաղափարի համար սովալլուկ մեռնելը ամէն մարդու գործ չէ: Կան և այնպիսի խորամանկ և շահասէր անձինք, որոնք դեռ տեղերից չեն շարժում, նայում են, թէ որ խումբն է գործօղն ու աւելի յաջողութիւն ունեցողը. նոքա ձևանում են կամակից թէ մէկին և թէ միւսին և եթէ վերջը վճռում են միանալ մէկի հետ, որ աւելի յաջողն է անում են այն նալին էլ մեխին էլ խփելով, իբրև սախտմամբ, իբրև ջգրու. սոքա ամենից խորամանկ են, վայ այն խմբին, որի հետ միացան նոքա, և որ արդէն եղաւ նոցա շահախնդրութեան և այսպիսիք ահա արժանաւոր հատուցումն կ'տան այն խմբին, եթէ նա իւր ձգտումները կանոնաւոր կերպով առաջ չէ տանում և նպատակին հեռատեսութեամբ հասնել չէ աշխատում: Կան և այնպիսի անձինք, որոնք ամէն գործի համար պատրաստ են, որովհետև ոչինչ չեն հասկանում, ոչինչ էլ ըմբռնելու կարողութիւն չունեն, միայն բարի են և դիւրախաբ:

Խմբերը քանի որ կուսակցութիւն չեն դառել և այսպիսի անձանց գործ են դնում իրանց անյայտ նպատակի համար, յանցաւոր են, որովհետև բռնանում են անհատի և ընդհանուրի իրաւանց վերայ:

Ազնիւ գործը միայն ազնիւ միջոցներով կարող է առաջ երթալ: Նպատակը սրբում է ամէն միջոց, ասելը, Ճիզվիթների կանոն է. բայց սոքա ամէն տեղից հալածվում են:

Մեր հայ հասարակութիւնները ներկայումս հետեւող և նոր շարժվողների կարգումն են. նոքա ամէն հասարակական

ՆԱՄԱԿ ՍԱՂԻԱՆԻՑ

Նորերումս ձեռքս անցաւ ձեր . . . . լրագրի 18-երորդ համարը. նորա մէջ կարդալով Պարոն Գուկասեանցի Սաղիանու վանքի մասին արած փրկարար նկատողութիւնները, կըփութամ հրապարակաւ յայտնել նոյն պարոնին իմ շնորհակալութիւնը: Բայց ինչու. — ահա ասեմ թէ ինչու:

Ես, որ բնիկ Շամախեցի եմ, Մովսէս, Գէորգ և Դանիէլ եպիսկոպոսների առաջնորդութեան ժամանակ ունենալով մի ներքին համոզմունք դէպի բողոքականութիւնը, ճշմարիտ եմ ասում, ինձ համար ոչ ինչ նշանակութիւն չունէին թէ վանքերը, և թէ միաբանողները, թէպէտ այս ներքին համոզմունքս մեր Հայ-եպիսկոպոսներից ոչ մէկին յայտնի չէր: . . . .

. . մեր մայրենի եկեղեցին անարատ և մաքուր իւր խորհուրդներով, բոլոր ծէսերով ու արարողութիւններով: Նա բաց է անում քրիստոնեաների առաջին դէպի Փրկիչը գնալու ուղիղ ճանապարհներ, նորա նպատակն է միմիայն իւր ժողովուրդը բոլորովին հոգիացնել և այնպէս ուղարկել Աստուծոյ մոտ. վերջապէս ես հաւատամ եմ, որ իմ նկատողութիւններիս մէջ երբէք սխալուած չեմ, և ամենևին չեմ սխալվում ասել թէ Հայաստանեաց եկեղեցւոյ հիմը և կառավարողը միայն սուրբ աւետարանն է իւր ամէն ուղղութիւններով: Այս մասին ուրիշ անգամ կ խօսեմ մեր Հայ բողոքականների հետ, դառնամ դէպի իմ նպատակս առ այժմ:

1870 թուին ես առևտրական հարկաւոր գործով դէպի Տփխիս ճանապարհորդելու ժամանակ կամեցայ երկու օր անցկացնել Սաղիանու վանքում, ջերմեռանդութեամբ աղօթել այն նուիրական տաճարում, և Աստծուց ներողութիւն խնդրել այն քան ժամանակուայ ուրացութեանս համար. խիղճս ամէն րոպէ ինձ տանջում էր, յիրաւի տասը տարի էր, որ տեսած չէի այն տաճարը, որ մեր արժանայիշատակ նախնիքը իրանց ճակատի քրտինքով կանգնեցրել են և նուիրել Աստուծոյ: Բողոքականութիւնը չթողել էր ոտքերս և հոգեկան կուրութիւնը ծածկել էր ինձնից չտեսնել իմ նախնեաց բարեպաշտական գործքերը և յիշատակները, համարելով դոքա որպէս մի աւելորդ կռապաշտութիւն: Սալյանից խնդրեցի գնալ ուղղակի գիւղը և ոչ իջևանը (ստանցիա) խոստանալով նրան իւրաքանչիւր օրուայ համար մի մի ռուբլի. սալյանցին հաճեցաւ, գնացինք գիւղը և իջևանեցայ իմ հին բարեկամ Աղայ Վլասեանցի տանը:

Տակաւին մի բաժակ սառը ջուր չխմած վայր դրի խանչալս, ատրճանակս և շտապեցի գնալ վանքը. բարեկամս իսկոյն պատրաստելով յարմարաւոր տեղ, հրաւիրեց ինձ նստել:

—Ո՛չ, պատասխանեցի, ինձ հարկաւոր է նախ գնալ վանքը համբուրել, յետոյ գալ հանգստանալ.

—Շատ լաւ, ասաց նա, արժէ վանքին տեսութիւն գնալը. հիմա լաւ ուսումնարան, լաւ սարկաւագն այ, երեխաները այնպէս կարդում են, այնպէս երգում են, որ կարծես սոխակներ լինեն:

—Ուսումնարան, հարցրի զարմացմամբ.

—Հա, ուսումնարան, Աստուած կեանք տայ սարկաւագին. ինչ ես խօսում, մեր երեխայքը լուսաւորուել են:

Այնուհետև չկարողացայ համբերել անգամ մի վայրկեան, ուղևորվեցայ շտապով դէպի վանքը. ուսումնարանի սէրը հեշտացնում էր քայլերս զառիվեր ճանապարհում, մտայ վանքի սրահը, համբուրեցի տաճարի սրբազան շէմքը, բայց ոչ առանց արտասուելու նորա կիսակործան դրութեան վերայ, և այնպէս ջերմեռանդութեամբ աղօթեցի, որի նմանը բոլոր կեանքումս պատահած չէր:

Չկար ոչ ոք սրահում, չան հաչոցից դուրս եկաւ տնտեսը. հարցրի —

—Ո՞ւր է Հայր սուրբը.

—Քնած է նա օթախում, պատասխանեց ինձ:

Ես բոլորովին մնացի զարմացած, առաւօտեան ժամը տասին մեր Հայր սրբի փափուկ անկողնուց տակաւին վեր չկացած լինելուն պատճառաւ:

—Ո՞ւր է սարկաւագը, կրկնեցի նրան.

—Նա ուսումնարանում կլինի աշակերտաց մօտ:

Դառնալով դէպի տնտեսի ցոյց տուած կողմը, գնացի, մտայ մի անշուք և խոնաւ սենեակ, այն տեղ էր մեր սարկաւագը իւր աշակերտների հետ. աշակերտները շատ հանդարտ էին. նոցա դէմքերի վերայ փայլում էր մանկական պարզութիւնը և ամօթխածութիւնը. սարկաւագը սրբագրում էր մի նախադաս աշակերտի շարադրութիւն և ցոյց էր տալիս նրանում քերականութեան կանոնները. աշակերտաց թիւը կարծեմ կլինէր երեսունի մօտ. նոցա գրասեղանները անշուք էին և առանց գոյնի:

—Ինչո՞ւ այսպէս անշուք են երեխայոց գրասեղանները, Հայր սարկաւագ, հարցրի ես.

—Անչքաւորութիւնը ոչինչ, պատասխանեց նա,

գործի մէջ ընդարձակ ասպարէզ և սաստ հունձ են ներկայացնում թէ բարի և թէ չար խմբերի համար. դեռ ևս կուսակցութիւններ չկան, որ աժխատակոն անեն:

Նորերումս Թիֆլիսի մէջ եղաւ եկեղեցւոյ պատգամաւորների ընտրութիւնը, որոնք պէտք է ընտրեն նոր հոգաբարձուներ Ներսիսեան դպրոցի համար հների տեղը: Վերոյիշեալ երկոքը երևեցան, լսում կամեցան, գործեց և ներգործեց:

Ընտրեցան հոգաբարձու մեծամասնութեամբ. 1) Յովհ. Ջիթախեանց, 2) Անտոն Դոլղանեանց 3) Գէորգ Աքիմեանց 4) Դոքտոր Գրիգոր Արծրունի 5) Յովհաննէս Ամիրաղեանց 6) Գաբրիէլ Սունդուկեանց 7) Գրիգոր Խզմիրեանց. 8) Բժշկապետ Գրիգոր Քուչարեանց 9) Տէր Ղևոնդ Խարազեանց 10) Յովհաննէս Խատիսեանց 11. Տէր Մուշեղ Տէր Ղևոնդեանց 12) Խաչիկ Պողոյ և կանդիդատներ 1) բժշկապետ Մարկիանոս Ռոտինեանց, 2) Ռուբէն Ջալալեանց. 3) Գուստաֆ Քալանթարեանց և 4) Պետրոս Խանդամեանց: Սրանցից ոմանց աւելի անմխիթար քան մխիթարական գործակատարութիւնը դպրոցական գործի մէջ բաւական յայտնի է հասարակութեան. իսկ մնացածների վերայ է աւելի յոյսը. կ'յուսանք թէ կ'արդարացնեն ընտրողների վստահութիւնն ու յոյսը: Ապագան է ամէն բան պարզողը: Ներկայն պարզւում է ապագայով. երանի սա երջանիկ լինի. Մենք չենք տարակուսում նորերի աշխատասիրութեան և գործունէութեան մասին:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ԳԵՐՄԱՆԻԱ

—Իսսէն քաղաքում մեծ խռովութիւններ եղան այն պատճառով, որ ոստիկանութիւնը արգելեց ժողովուրդին հանդիսով ճանապարհ գցել Ճիզվիթներին: Ժողովուրդը, ըստ մեծի մասին քաթոլիկ լինելով, շատ անբաւական մնաց ոստիկանութեան այս կարգադրութիւնից, ուստի ընդդիմացաւ և նորա առնադրելի անելը կողմանց: Գիւսելդորֆից ուղարկեցին զօրք, որ հանդարտացրեց ժողովուրդը:—

ԱՒՍՏՐԻԱ ԵՒ ՀՈՒՆԳԱՐԻԱ

Չեխական մամուլի ներկայացուցիչներից մինին՝ պ. Սկրէյշօվսկուն ոստիկանութիւնը բանտարկել է: Պատճառը դեռ որոշապէս յայտնի չէ, բայց ասում են երբ ազգունական գանձարանը յափշտակութիւններից հանելէք գումարը չէ ներկայացրել, այլ վատնել է: Որքան ուղիղ է այս մեղադրանքը ժամանակը ցոյց կտայ: Այս առթիւ «Reform» յիշելով կենդրոնականների (գերմանացւոց) ուրախութիւնը ասում է. «եթէ սպանւին բոլոր չեխական ընդդիմադրութեան գլխաւորներն թէ Փիզիքապէս, թէ քաղաքականապէս և բարոյապէս—չեխական ընդդիմադրութիւնը կմնայ կենդանի այնու ամենայնիւ, որովհետև ընդդիմադրողը բոլոր չեխաց ազգն է և ոչ թէ մի քանի անհատներ:

—Վիեննա 14 ին օգոստոսի. Deutsche Zeitung, լրագրի աշխատակիցներից մինը փողոցում յարձակւեցաւ «Tagespresse» լրագրի խմբագրի վերայ, որ պաշտպանւելով մի թեթև վէրք պատճառեց իւր հակառակորդին:

ՏԱՃԿԱՍՏԱՆ

Կ. Պօլիս, 14 ին օգոստոսի. Այսօր եկաւ անդս արտաքին գործոց նոր նախարար Ջեմիլ փաշան, որ Տաճկաստանի դեսպան էր Փարիզում: Նախկին նախարար Սերվէր փաշային առաջարկեց մեծ եպարքոսը դեսպան գնալ Փարիզ, բայց նա հրաժարւեցաւ: Նորա փոխարէն նշանակւելու է Խալիլ փաշան, որ դեսպան է Վիեննայում: Այս վերջին լուրը հաղորդում է «Presse» լրագիրը:

ՃԱՊՈՆԻԱ:

Միկադօն ճապոնիայում ճանապարհորդելուց յետոյ մտադիր է Եւրոպա ևս ուղևորել: Այս ճանապարհորդութիւնը ճապոնիայի համար մեծ հետևանքներ կունենայ անշուշտ: Միկադօն արդէն սկսել է նորոգութիւններ անել մինչև անգամ կրօնի վերաբերութեամբ: Նա հրամայել է չերկրպագել «անմահելոց» կուռքերին և ուր գտնուին այդպիսիք—այրւելու են:

ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ԱՄԵՐԻԿԱ

ՄԵՔՍԻԿԱ

Նախագահ Խուարէսի թաղման հանդէսը մեծ շքեղութեամբ կատարւեցաւ: Միացեալ նահանգների դեսպան Նէլսօնը կարդաց մի դամբանական ճառ. դեսպանների կողմից և Վիժիլ միւսը մամուլի կողմից:—

ԱԶԳԱՅԻՆ

ՆԱՄԱԿ ԱԽԱԼՑԽԱՅԻՑ

Եթէ լրագրի նպատակներից մինն էլ է ժողովրդեան լաւ և վատ գործողութիւնների արձագանք դառնալ, կարծեմ աւելորդ չլինի լինի իմ այս հաղորդած տեղեկութիւններս հրատարակելը: —

Քանի տարիէ ի վեր մեր քաղաքում մի անպիտան սովորութիւն է ընկել. Առաւօտեան տանից դուրս գնալիս տեսնում եմ ես շատ մարդիկներ դունդ դունդ կանգնած այս և այն քուչայում մի կտոր թուղթ ձեռներին կարդում են, ոմանք ծիծաղում, ուրախանում, ոմանք նախատում, հայհոյում հեղինակին: Այս տեսակ թղթերին մեզանում ասում են ,,կրիտիկա,, կամ ,,կաեսիկ,, գրուած մի որ և իցէ անհատի կամ շատերի վերայ ժողովրդեան ամէն մի դասակարգից, առանց սեռի մէջ մինչև անգամ զանազանութիւն անելու: Այս թղթերի բովանդակութիւնների ապականութիւնը, կեղտոտութիւնը, դիւրաւ ամէն մարդ կարող է հասկանալ, երբ յիշեմ որ այդ թղթերը շատ անգամ ստորագրութիւն չունեն, և եթէ երբեմն պատահում է ստորագրութեամբ, այն էլ չինծու անուն է լինում, գրի ձեռն էլ բոլորովին փոխուած է լինում, որ չճանաչուի: Այս բաներից արդէն հետևում է, որ դրանց հեղինակները ցած (գետին) և կրքի գերի եղած մարդիկ են. եթէ երբեմն պատահում են այնպիսի անցքեր, որոնք և գուցէ ճշմարիտ էլ են, բայց այնպէս աղճատուած, որ կարդացողը չէ կարող հաւատ ընծայել: Ես Ախալցխայից բացակայ եղած ժամանակս լսում էի այդ ,,կաեսիկների,, մասին, բայց անձամբ կարդացած չէի, այս օրերս պատահեցաւ մի ծանօթի մօտ կարդալ այդ թղթերից մին երկուսը, որ նոր ձգուած էր:—

Ճշմարիտ ասեմ ես շատ ցաւեցայ տեսնելով որ նրանց մէջ ամենակեղտոտ խօսքերով յականէ անուանէ հայհոյում են այնպիսի օրիորդներ, որոնք իրենց ուսմամբ, կրթութեամբ և անբիծ վարքով մի մի ծաղիկներ են մեր Ախալցխայի ժողովրդեան կեանքի անապատում և նոյն օրիորդների կամ նոցա նմանների հետզհետէ զարգանալովն է, որ մեք Ախալցխայում պէտք է ունենանք մայրեր, այդ բառի իսկական նշանակութեամբ:

Գիտելու բանը այս է, որ այդ ,,կրիտիկաները,, գրուած են լինում միշտ ոտանաւոր, համաձայն տաղաչափական ճիշդ կանոններին և երբեմն նրանց մէջ պատահում են այնպիսի հայկաբանական ընտիր բառեր և ոճեր, որ ես հաւատացնում եմ թէ դորանց հեղինակները անշուշտ փոքր ի շատէ ուսած անձինք լինելու են (կարծեմ երիտասարդներ) և ոչ, ինչպէս ոմանք կարծում են, տգէտ դասարկաշրջիկ ,,լօթի—փոթիներ. Այսպիսի թղթերը ինքն ըստ ինքեան պէտքէ որ ոչինչ նշանակութիւն չունենային ժողովրդեան համար, բայց աւաղ, որ ընդհակառակն՝ է լինում և ունի իւր վնասակար հետևանքը.

1) որ այդ թղթերը ընկնելով փոքր երեխաների ձեռքն, նրանց համար զանազան մոլորութիւնների և անբարոյականութեան դասեր են դառնում.

2) նոյն երեխաները բերան սերտելով նոյն կեղտոտ գրուածները և նրանց մի որ և իցէ երգի եղանակ յարմարացնելով սկսում են փողոցներում շրջելով երգել և մեր պարկեշտասուն և ամօթխած կանանց և օրիորդներին զզուեցնել. որքան ծանր է և մահու չափ վէրք մի օրիորդի համար, երբ նա իւր մասին այնպիսի հայհոյանքներ լսէ երեխաների բերանից: Ես չըգիտեմ թէ դրանից էլ մեծ մարդասպանութիւն և անիրաւութիւն կարո՞ղ է արդեօք լինել.

3). Ռամիկ ժողովուրդը այս բանը արդէն ըղդում է այն ամէն գրուածից, որ վերաբերւում է նորա կեանքին. նա այսպիսի գրուածներին անխտիր իւրեն ծանօթ ,,կաեսիկ,, անունն է տալիս և խնդում. նա հալածում է այն թատրոնականներին, որ յանդգնում են իւր կեանքից մի պիեսա ներկայացնել բեմի վերայ, նա հալածում է այն մարդին, որը մի որ և իցէ յօդուած է առաջարկում մին լրագրի իւր կեանքին, վարքին, բարքին, սովորութիւններին վերաբերեալ. նա չէ ուզում կարդալ սովորել, նա ատում է կարդացող և գրող անձինք, նա համոզուած է, որ ,,Աշխարհս կարդացողներէն կը անցնի,,.—

4). Շատ ծնողներ տեսնելով որ այդ ,,կաեսիկներին,, մէջ երբեմն հայհոյում են օրիորդաց ուսումնարանի աշակերտուհիքն էլ, չեն ուզում իրենց աղջիկներին ուսումնարան տալ կարծելով թէ մի գուցէ անոնց վրան ալ խա կայեն կամ կաեսիկ գրեն,,. Մասնաւորից ընդհանուր հետևանք դուրս բերելը, ճշմարտութիւնը, աղնիւ գործը, ուսումը, ուսումնարանը և այլն մի քանի խմորակների պատճառաւ ատելը, անարգելը ռամիկին համար մի սովորական բան դարձած լինելը փորձով գիտնալով և դառնում եմ դէպի այն գայթակղեցուցիչ «կաեսիկների» հեղինակները այս խօսքերով. պարոններ, դուք, որ այդքան գրելու և մտածելու ընդունակ էք, ինչի ձեր թանգագին ժամանակը չէք նուիրում լաւ բաներ մտածելու և գրելու, որոնցից օգտուին ձեր քոյրերն ու եղբայրները, ինչի չէք զգում, որ ձեր այդ ընթացքը վնասում է մեր ժողովրդին, որի մէջ ուսման ծաղիկը դեռ նոր է սկսել արծարծուել, — Ձեր ուշադրութիւնը դարձնում եմ, իմ մոլորուած պարոններ, մեր բարոյականութեան վարդապետի այս վսեմ խօսքերի վերայ. «լաւ է, ասում է փրկիչը, որ մարդ երկանաքարը (ջաղացի քարը) իւր վիզը ձգէ ու ինքնիրեն ծովը խեղդէ, քան թէ այս փոքրիկներից մինը գայթակղեցնէ»

Եթէ դուք ազնիւ մարդիկ էք և ուզում էք անիրաւութիւնների, մոլութիւնների, պակասութիւնների դէմ բողոքել, ձեր առաջին բաց լրագրական ասպարէզը: Եթէ դուք ուզում էք ձեր այդ ,,կաեսիկներով,, խայտառակել մոլութիւնը, անբարոյականութիւնը, հրապարակ ելէք, այդպիսի խաւարային գործերով ճշմարտութիւն չի քարոզւիլ և չի պաշտպանւիլ—

Գիտացէք որ հասարակական կամ անհատական պակասութիւնները լրագիրներով դարձնելու և դատապարտելու իրաւունքը մեր դարի փառքերից մինն է, իմ մոլորուած պարոններ:

Յ. Գեղամեանց.

—Այս գրութեան մէջ բովանդակուած վամունքը ապիկար, երկչոտ, անբարոյական եւ ծածուկի անձանց վայելուչ է, բայց և վնասակար յոյժ դեռ ևս զարգացող անտակ ժողովրդեան մէջ. Այսպիսի անձինք ախտ են ժողովրդեան համար և ամենամեծ յանցաւորք, որովհետև պղտորում են միտքը, խանգարում բարոյականութիւնը, մի և նոյն ժամանակ ամէն բարի գործի կանոնաւոր ընթացքը խանգարելով:

Խմբ.

նոցա վրայ ուսանող երեխայոց աշխատասիրութիւնը և յառաջադիմութիւնը պէտք է հարցնել, և յաւելացրեց. պարոն, կամենում էք հարցնել երեխաններին սովորած դասերը.

Այս խօսքերը իմ վերայ ջուր տպաւորութիւն ունեցան. նա կարծես ինձ կամենում էր հասկացնել թէ քեզ հարկաւոր է միայն ուսումնարանի մէջ չնորհք պտրելը, ի՞նչ գործ ունիս գրասեղանների հետ մի այնպիսի տեղում, ուր ուսումնարանի գլխաւոր խնամատարը տակաւին քնած է.(*)

—Շատ բարի, ասելով վեր առի և կարդացի աշակերտի չարադրութիւնը, բաւական լաւ էր, յետոյ քանիսի հետ էլ պարապեցի ընթերցանութիւնով, հարցրի կրօնից և խնդրեցի երգել տալ. երգածները ազգային էր և եղանակը բաւական ներդաշնակ. կարդում էին աշակերտները նաև ռուսերէն այբբենարան. սարկաւագը թէպէտ լաւ չգիտէր ռուսերէն, սակայն ինչպէս ինքը ասում էր՝ միջոցների էր սպասում ռուսաց լեզուի վարժապետ բերել տալու.

Այս այցելութիւնը ինձ բաւական ուրախացուցիչ եղաւ. մի գիւղական ռամիկ երեխայի այն աստիճան պարզ ընթերցանութիւն, մաքուր վայելչագրութիւն, կրօնից մասնաւոր տեղեկութիւն, քերականութիւնից բանի ութ մասունքները սովորացնել, և ազգային երգերով արթնացնել նորա սիրտը դէպի ազգը և հայրենիքը փոքր աշխատութիւն չէ, և փոքր օգուտ էլ չէ կարող ունենալ նորա գեղջկական կոպիտ կեանքին:

Ուստի չնորհակալ եղայ բռնելով սարկաւագի ձեռքը, և չարունակեցի,—կամենում եմ Հայր սուրբին տեսնել, արդեօք Երբ կզարթնի նա իւր քնից.

—Ո՛չ. նա քնած չէ, ձեր գալուց մի ժամ առաջ միասին թէյ խմեցինք.

Ինձ երևում էր, թէ նա իւր վանահօր անգործ և մշտապէս քնասէր լինելը կամենում էր քօղարկել:

—Ո՛չ, ես հարցրել եմ, նա քնած է.

—Ծերունի մարդ է, կարելի է. և ինձ թողնելով աշակերտաց մօտ գնաց վարդապետի սենեակը. չորս վայրկենից յետ վերադարձաւ ու նա ձեզ սպասում է, ասաց. ես գնացի. սարկաւագը մնաց աշակերտաց մօտ: Մտայ վարդապետի սենեակը. մեծահասակ ծերքը առաջին (կամ Տաթեացին էր կամ հարա՞ց վարքը) ծերունի սպիտակ մօրուքով, վեհանձն նստած փափուկ դօշակի վերայ, քթախոտի արծաթեայ տուփը մի ձեռին, տէր ողորմեայն միւս ձեռին, կարծես հինգերորդ դարու աշխատասէր և մաքրակենցաղ հայրերից լինէր, մի խօսքով սրբութիւնը կաթում էր վերայից:

—Աստուած օգնական սուրբ Հայր.

—Աստուած պահապան, սիրելի որդեակ ո՞ր տեղից ես.

—Շամախեցի.

—Ի՞նչ գործով ես եկած.

—Ուխտ եմ եկել.

—Շամախի ո՞ւմանցից ես

—Ազգս անյայտ է.

—Աստուած օրհնէ լոյս հաւատդ, որդիս. և սկսեց մի չողոքորթ գովասանութեան ճառ ուղղել դէպի իմ ազգը, կարծեմ սրտումս նշանակած աջահամբոյրը ինձ կրկնապատկել տալու համար:

Վերջապէս նորա թոյլտուութիւնով պատիւ ունեցայ նստելու. սկսեցինք խօսակցութիւնը այս տեղից այն տեղից, իմ սիրտ այնպէս գրաւեց Հայր սուրբին սիրտը, որ մի քանի րոպէի մէջ կարողացայ ոչ միայն նորա ամենամտերիմը լինել, այլ նաև արժանի ծանօթանալու նորա առաքինութիւններին և արած հրաշագործութիւններին. . . . .

Երկար և ձանձրալի խօսակցութիւնից վերջը այնպէս ես նորանում նշմարեցի սքօղեալ կեղծաւորութիւն, հնարագէտ, չողոքորթ քաղցրախօսութիւն և մի չինծու քաղաքավարութիւն (Որը շատ լաւ նկատել է պարոն Ղուկասեանցը.)

Ես ձանձրացայ նորա այս բնաւորութիւններից, փոխեցի խօսքս ուսումնարանի վերայ ուսումնարան բառը տակաւին բերանից դուրս չելած Հայր սուրբս քիթը ու պռոշները դաժան կերպարանք ստացան և արհամարհական ձայնը ու գլխի սպառնալից շարժողութիւն միասին երևեցան.

—Ինչու, սուրբ Հայր, ինչու այդպէս, կարծեմ ուսումնարանը ձեզ մի նեղութիւն չ'պէտք է տուած լինի. իւր սկսելու օրից ամենայն ծանրութիւն սարկաւագի վերայ է.

Այս միջոց սարկաւագի անունը մի անհաճոյ ձեռքով դարձեալ հաւաքեց Հայր սուրբս քիթը ու պռոշները: Ցեռո՞յ, էհ, որդիս չ'գիտեմ ինչ ես ասում. ախր ուսումնարանը իմ ինչիս է հարկաւոր, գլուխս մի չեմ կարող հանգիստ բարձի վերայ դնել. կէս օրին անպիտաններ զաղաղի (այսինքն երգերի) ձայնը ակա

(*) Չգիտեմ պարոն Ղուկասեանցը ինչու չէ կամեցել իւր յօդուածի մէջ յիշել երկու խնամատարների անունները. նոքա ահա սրանք էին. տ. Սարգիս Վարդապետ Միրզաբեկեանց և Բ. սարկաւագ Աւետիք Փինաջեանց. վերջինը այժմ վարդապետ է և լինում է Բաքու ուսուցչութեան պաշտօնում:

ՆԱՄԱԿ ԱԽԱԼՑԽԱՅԻՑ

Անցեալ Մայիսին կարապետեան ուսումնարանի Հոգաբարձուաց կառավարութեան ժամանակամիջոցն լրացաւ. ուստի ամսոյս 13 ին տեղւոյս բարեկարգչի ձեռամբ Հրամայուեցաւ ժամ օրհնող քահանայից ծանուցանել ժողովրդին 'ի միասին ժողովել և ընտրել 30 պատգամաւոր: Բաց յայտնեմ գեր. փոխ.—Առաջնորդն ևս յայտնած էր տեղուղարան, իբրև քաղաքի գլխաւորի, Հրաւիրել իշխանաց, անաչառ պետաց և անաչառ նոյն նպատակի համար: Ժողովրդականք սիրով ընդունեցին այդ հրաւէրը. երկու օրից յետոյ ուսումնարանի դահլիճում գումարուելով 60 մարդիկ, թէ և կանչուածները 100-ից աւելի էին, ընտրեցին 30 պատգամաւոր, իսկ այս վերջիններս զկնի 5 աւուր — 5 հոգաբարձու: Ընտրութիւնը սկսուեցաւ գեր. Հօր ատենապետութեամբ, որ գեղեցիկ խօսքերով պարզաբանեց իւրաքանչիւր անհատի պարտք և իրաւունք ունենալն ազգային գործոց վերաբերութեամբ. խնդրեց ձեռքերն դնել խղճի վերայ և մաքրին բարձրացնելով առ ծածկագէտն Աստուած, ամէն ոք թղթիկների վերայ հինգ անձանց անուններ գրել, որոց ձեռքն պէտք է յանձնուի մեր անմեղ գառնուկ զաւակաց դաստիարակութեան գինին: Աւելի ձայն ստացողներն սոքա են. 1) Պօտ-Պօղուչին Աւետիս Պօղոյեանց 24 ձայն, 2) Յովհաննէս Աղայ Պուտուղեանց 13 ձ., 3) Պ. Աւետիք Հայրապետեանց 13 ձ. 4) Պ. Յարութիւն Տէր Մարգարեանց 10 ձ. և 5) Մանուկ Աղայ Պայպուրթեանց 9 ձ.: Զկնի ընտրութեան վերոյիշեալ անձինք առաջարկուեցան իրենց պաշտօնի մէջ հաստատուելու:

Խնդրում եմք նորընտիր Հոգաբարձուներից սուր հայեցողութեամբ շահել ի սկզբանէ անտի եղած փորձերից, և ոչ թէ դարձեալ միայն նորանոր փորձեր անել:

Այս նկատմամբ բարձրացաւ այլ խնդիր, որ կը հայի եկեղեցւոյ և ուսումնարանի շահուց: Սուրբ Փրկիչ եկեղեցւոյ գլուխների կառավարութեան ժամանակն ևս վերջացաւ, ներկայ Սեպտեմբերին. նորից պէտք է կարգաւորել, ուստի Սինոդէն հրաման եկած է քաղաքացւոց, իւրեանց կողմից յանձնարարական թուղթ տալով երեսփոխանին ուղարկել, ընտրածին իբրև տէր կալուածոց, ներկայ լինել աճրդախօսութեան ժամանակ: Սորանից քանի մի օր առաջ տեղւոյս բնակիչք խնդրեցին այդ աճրդախօսութիւնը կատարել այս տեղ: Բայց Սինոդը, գուցէ այդ խնդիրը չստացած, վերոյիշեալ հրամանը ուղարկած է: Ժողովրդականք դարձեալ ցանկանում են նոյն խնդիրը կրկնել, որպէս զի Վեհ. կաթուղիկոսի ղեկով ուսումնարանին, շնորհ անէ նորա բարօրութիւնը խաղաղ պահել. վասն զի կառավարուն հեռաւոր քաղաքում լինելով, շատ անգամ փոքրը յետաձգում է, ուստի ուսուցիչներն ամիսներով ռոճիկ չառնելով, յուսահատութեան մէջ ընկնում են: Նոյնպէս կառավարուն այս տեղից լինելով, կարող են նորա ձեռքով եկեղեցւոյ քանի մի աղքատ ընտանիք կերակրուիլ: Ահա՛, այս շնորհն է, զոր կը խնդրեմք, յուսալով, որ Հայրախնամ Վեհ. Հովուապետն մեր անտես չառնէ իւր գաւառաց:

Գարեգին Ղազարեանց:

Նոր լսեցի որ ընտրուած հոգաբարձուներից երեքը՝ Պ. պ. Պօղոյեանցը, Պայպուրթեանցը և Պուտուղեանցը հրաժարական են տուել: Ուրեմն նոր ընտրութիւն է լինելու: Սորա մասին ևս կգրեմ:

(Նոյն)

ՆԱՄԱԿ ՇԱՄԱԽՈՒՑ.

Մշակ № 30 շաբաթաթերթի մէջ կարդացի մի սրբապղծութիւն, որը պատահած է Բայազիդ. չանձրևելու պատճառով ուզել են գերեզմանը փորել ու գլուխը գտնել: Երբ կարդացի խոկոյն միտս եկաւ մի համանման եղելութիւն, որ պատահած է Շամախի քանի մի տարի առաջ, որ նոյնութեամբ գրում եմ այս տեղ:

Մի երեսփոխան առաւօտեան վաղ գնում է եկեղեցի. տեսնում է դեռ ոչ ով չկայ, բայց ժամահարը (մղդսին) առաջին օրի երեկոյից եկեղեցի բերած ննջեցելոյ դին, որի համար պիտոյ է պատարագ լինէր, յայտ ուղարկուէր թաղումի, ձեռքերում բռնած շուր է տալիս, որ ուղիղ դնի դագաղի մէջ: Խոկոյն Պ. երեսփոխանը մօտենում է ժամահարին ու հարցնում ինչ անելը: Ժամահարը պատասխանում է «անցկացած գիշերն այս ինչ անուն քահանան . . . . . եկաւ եկեղեցի, երբ միայն էի ես և ասաց ինձ» ախր էսպէս բան չի լինիլ. ահա քանի ժամանակ է, որ մեր ժողովուրդից մեռանողներ չկան—համ փողից ենք ընկել, համ ուտել խմելուց, եկ որ ի միասին այս ննջեցելոյ դին շուռ տանք ու ձգենք երեսի վերայ դագաղի մէջ, մնայ էնպէս մինչ առաւօտ, հաստատ գիտեմ, որ այս հնարամանքով մեր բաղդը կը՝ բացուի ու շատ մեռանողներ կլինին, որ մեր օգուտն էլ ըստ մեծի մասին նորանում է: — Խոկոյն երկուքեանքս ի միասին արինք այնպէս, ինչպէս որ հրամայեց տէր հայրը — բայց և պատուիրել էր, որ վաղ առաւօտ ոչ ով չեկած դարձեալ շուռ են տալ ու ուղիղ դրել քամակի վերայ դագաղի մէջ, ինչպէս դուք եկաք ու տեսաք: Կաղաչեմ չասէք ոչ ում, տէր հայրը յանձնել էր, որ ոչ ով չիմանայ, երբ լսելու լինի կնգանից ինձանէ, ու կառավարչութիւնս կկորչէ»: Այժմ այս հասարակ երեսփոխանը և փորձող քահանան այժմ կենդանի վկաներ են այս անցքի, բայց մեքենաբար մասնակցող ժամահարը արդէն վախճանած է:

Մարդուս ցաւը կամ պակասութիւնքը որքան փոքր է և թեթև, դեռ անոսր չեղողին շատ ծանր ու անտանելի է երևում, երբ շատից աւելի մեծ ցաւեր ու տառապանքներ են պատահում, որ էլ զօր չէ հասանում, նոյնաչափ էլ անտարբեր է մնում: Օրինակի համար Շամախու երկրաշարժութեան երկիւղը, որ անպակաս շարունակվում է, և մթերքաց չափազանց թանգութեան հոգսը, մանաւանդ աւերուածքների վերանորոգման անյոյս լինելը, մոռանալ է տուել երաշտութիւնը. որովհետև սա ևս առաւել մեծ ցաւ է, քան որում երրորդ ամիս է որ անձրևել չէ այս կողմերում, և պատճառած տապ ու տօթը անտանելի է: Հնաւուրց ծերերն և ալևորներն ոչ ով վկայում չէ, որ տեսած է այսպիսի չոր եղանակ:

Ամսիս 11-ի երեկոյեան եկեղեցումն էի, տեսի մի պատանի եկաւ, մօտս նստաւ, համեստութեամբ երկրպագութիւն տալէն յետ ուղղակի գնաց բէմ մի քահանայի մօտ ու սկսաւ խօսել, և յապա երկուսը քահանայի հետ ի միասին մտան խորան, փոքրից յետոյ պատանին ինչպէս որ դուրս եկաւ խոկոյն մոմեր առաւ ու վառեց պատկերների առաջին ու ջերմեռանդութեամբ երկրպագութիւն անելով հանդերձ ծնրադրութեամբ գնաց կանգնեց մի անկիւնում: Յետոյ քահանան պատմեց ինձ, որ էն պատանին երազում տեսնում է սպիտակամօրուք ալևոր մարդ, որ ասում է, «Ձեր քաղաքացիքը ճանապարհից դուրս են եկել, ժամ պատարագ ու նուէրք չեն անում, վանորոյ ականջս մի թեթև շարժել եմ, որ պատճառեց երկրաշարժութիւններ և աւերածքներ, թանգութիւն և երաշտութիւն, եթէ քիթս շարժեմ միանգամայն խորասոյզ կլինիք առհասարակ: Վասնորոյ պատուիրում եմ քեզ ասել այս քաղաքացիներին որ 15 ոչխար զոհ (մատաղ) անեն ժամի բակում — բաժանեն աղքատներին; որ Աստուած հաշտուի ձեզ հետ ապա թէ ոչ» . . . :

Յետոյ այլ տեղերից տեղեկացայ որ այս պատանիին, երբ հարկաւորվում է գուշակութիւններ (մի՞թէ) անել, յանկարծ ուշք ու միտքը իրանից վերացվում է, իբրև անզգայ, ուր որ պատահում է վայր ընկնելով պարկում է տարածուելով գետնի վերայ — խոկոյն երեսը ծածկում են քօղով, բաւական միջոց մնալէն յետ դարձնում ու պատմում է յանձնարարութիւնները, որ ուրիշ անգամ էլ պատահած է: Ահն որ է այս լուրը գործեց մեծ ջերմեռանդութիւն ազգայնոցս մէջ, և ամսիս 13-ին սուրբ Աստուածածնի վերափոխման օրը բաւական ոչխարներ զոհուեցան եկեղեցւոյ բակում ու բաժանուեցան աղքատներին, ու քահանաներին օրհնած խաղողի բաժինը աւելացաւ ոչխարների երկով (կուռ) ու մորթով: Ցաւալի է այս յետին ժամանակի գուշակական զգացմանքից շարժուողներ կը գտնուին էլի մեր կիւրակէներում օգնելու աղքատներին:

Ձմեռուայ երկրաշարժից սկսած ծակ մարգարէութիւններ և գուշակութիւններ շատ են լսվում այս նախերազատ քաղաքում, որ մինչև զիմանաս. միանգամայն ողորմելի ընտանիք յուսահատ վիճակի մէջ են, հերքելով ջրով անկարելի է լինում սոցա ահ ու երկիւղը փարատել: Մանաւանդ այս վերջին օրերում ձայն է ընկել, որ մի աստղ շուրջ գալու միջոցին պիտոյ է հանդիպի արեգակին, և թէ որ իրար դիպչելու լինեն պիտոյ է ջրհեղեղ լինի:

Այս սուտ լուրերը — ինչ ցաւերի մէջ ենք ընկղմած, ինչ է բղխում ականջիս:

Սողոյ Աղէքսանդրեանց:

Մշակի 34 համարում կարդացի մեծ պ. Գրիգոր Արծրունու մի քանի խօսքը, որ ասած են Մեղուի 26 համարում Մարիամեան ուսումնարանի վերաբերութեամբ հաղորդված լրի առթիւ: Ինչպէս ասում է մեծ. պարոնը ինձ աւելի քան թէ որևիցէ այլ անձնի յայտնի է յիշեալ դպրոցի դրամական միջոցը, բայց մոռացել է յիշել, որ իրեն ևս այդ շատ լաւ յայտնի էր, բայց այնու ամենայնիւ 'ի բոլոր սրտէ ցանկանում էր թէ Գայիանեան և թէ Մարիամեան ուսումնարանում տեսչութեան պաշտօն ունենալ: Ես, ինչպէս ամէն բարեմիտ անձն, շատ ուրախ էի այս մասին յոյս դնելով պ. Գր. Արծրունու բարոյական ոյժի վերայ, այլ թէ որքան արդարացաւ այս յոյսը, ընթերցողը կարող է տեղեկանալ Մարիամեան ուսումնարանի ներկայ դրութիւնից, որի մասին հաղորդած էր Մեղուի 26 համարում: Իսկ ինչ կ'վերաբերի դրամական միջոցին, այդ նրան պ. Գրիգոր Արծրունուն ևս լաւ յայտնի էր և մենք Մեղուի 26 համարում յիշած ենք, որ ոչ մի եկեղեցի չէ կարող ապահովել դրամական կողմանէ այսպիսի ուսումնարաններ, որոնց ապահովութիւնը կայանում է լոկ գործակատար անձանց բարոյական ոյժի և անձնուրացութեան մէջ:

տանում. ախր ինչի՞ս է հարկաւոր էդ ծաղը ադար:

—Հայր սուրբ. լաւ որ այդպէս էք ասում. ուսումնարանը ձեզ ինչ նեղութիւն է. սարկաւագի բանն է մի փոքր դժուար:

—Սարկաւագի (գլուխը ծանր ծանր շարժելով) և սկսեց նորա վերայ դնել ծանր զրպարտութիւնք:

Հայր սուրբս իւր անվայել և զրպարտիչ խօսքերը վերջացնելուց յետ, թեք ընկաւ մի կողքի վերայ և գլուխը կրկին և կրկին շարժելով նա կռնաց, ասաց, թէ վարդապետը ինչ կդնէ իրաց գլուխ, և ուսումնարանը ինչ դրութեան մէջ կ'մնայ: Ճշմարիտը ասեմ, ես չ'գիտէի ամենևին վարդապետի ատելութեան գլխաւոր պատճառը, բայց յետոյ հաւասարի աղբիւրներից իմացայ, որը կհաղորդեմ անպատճառ խմբագրութեանդ միւս նամակովս:

Ես ամենևին չէի կարծում թէ վարդապետը մինչև անգամ պէտք է սխորժի սարկաւագի հետ խօսիլը, նայելով նորա չափից դուրս ատելութեանը. բանը չերկարացնեմ, մեր խօսակցութիւնը տևեց մինչև երկու ժամ, արդէն ճաշի ժամանակն էր, տնտեսը բերեց նորա զառանով կերակուրը. Խոկոյն ծերունի սուրբ Հայրը զգի նման թռաւ տեղից և հանեց իւր մառանից երկու չիչ ամենընտիր գինի. սեղանը պատրաստուելէր, յանկարծ լսուեցաւ մի զանգակի ձայն. յետոյ «Հայր մեր» ներուականն աղօթքը, աղօթքից յետ մի ազգային երգ՝ ձայնով. երկու րոպէից յետ նորա մտաւ սարկաւագը:

Ես անդադար սպասում էի վարդապետի արհամարհական խօսքերին, բայց տեսի որ նա իսկոյն փոխուեցաւ, առաջուայ կերպարանքի վերայ կեղծաւորութեան մի այնպիսի դիմակ առաւ, որ մի րոպէում սարկաւագը ոչ թէ նորա ամենասիրելին դարձաւ, այլ մինչև անգամ իւր եղբօր որդիքը նորա եղունգի չափ արժէք ունենալու պատուին ևս չարժանացան. Բոլորովին մնացի զարմացած ծերունի վարդապետի այսպիսի վարմունքի վերայ: Սկսաւ այնպիսի մի ճարտարութեամբ գովել և խոստովանել սարկաւագի ամենալաւ յատկութիւնները, որ նա (սարկաւագը), 'ինարկէ այնուհետև շատ մեղադրելի պէտք է համարեր իւր անձը, եթէ մինչև անգամ կարծէր, թէ վարդապետը դէպի ինքը ունի մի առանձին թշնամութիւն, այսպիսի կեղծապատիր ձևերով վերջապէս լրացաւ հացկերութիւնը:

Այնուհետև վարդապետս դամաղը չաղացած էր երկու չիչ գինով, թռաւ տեղից, բերեց Յաթեացու քարողագիրքը, բացեց մի գլուխ և մի քանի ն՛ը, ն՛ը անելով, որդի աչքերս չեն ջոկում, առ դու կարդա, ասելով տուեց սարկաւագին, և ինքը թեք ընկաւ մի կողքի վերայ. սարկաւագը տակաւին տասը տող չէր կարդացած՝ որ վարդապետը սկսեց անուշ անուշ փըչփչալը և խռխռալը: Սարկաւագը գնաց իւր սենեակը, իսկ ես իմ բարեկամիս տունը: Միւս առաւօտը, որ կիւրակէ էր, բերի մատաղացու գառը, գիւղական երեխայքը պտտեցրին երեք անգամ վանքի չուրջը և մորթելով մասը մասը բաժանեցի աղքատներին. իսկ էլին, ոտները գլուխը և մորթին տուի վարդապետին, պատարագից յետ բացանել տուի մատուցքները. բայց ճշմարիտն ասեմ սրտիս նեղութիւնից ամենևին չէի հասկանում թէ ինչ էին իմ աղօթքներս թէ ինչ էր նեղութեանս պատճառը. միւս նամակով կգրեմ. վերջապէս երրորդ օրը ուղևորվեցայ դէպի Տփխիս:

Գործիս հանգամանքները ինձ յետաձգեցին այդ տեղ մինչև չորս ամիս, նրանից յետ վերադառնալով Շամախի, դարձեալ գնացի վանքը և տեսայ որ ուսումնարանի հետքը անգամ չկայ. Պարոն Ղուկասեանցի ասածի պէս, դրասեղանները ջարդուփշուր արևի տակին թափուած, բարեհոգի տնտեսը դրասեղաններից իւր վառարանի համար կաչաններ էր պատրաստում, վանքը բոլորովին անապատացած. սարկաւագը վարդապետի բամբասանքներից ու զըրպարտութիւններից յուսահատ գնացել էր Շամախի, և այն տեղից էլ Բագու. միայն հարկ ենք համարում ասելու սարկաւագին, իբրև եկեղեցականի չէր վայելիլ յուսահատիլը:

Ահա այսպէս յարգելի խմբագիր, քարուքանդ եղաւ վանական դպրոցը և այն ում ձեռքով:

Շամախեցի մի հայ—երկրագործ:

---

* Սարգաւագը նախ քան այդ վանքը գնալու հանգուցեալ Դանիէլ եպիսկոպոսի մօտ լինելով դասուում էր Շամախում, բոլոր ժողովրդականք բացի նորա անդադար աշխատասիրութիւնից, ոչ ինչ մի արատաւոր գործ չ'կարողացան նշմարել նորա վերայ. այս բանիս վկայեն բոլոր Շամախու հայերը, ևս դարմանում էի վարդապետի ամենաարթուն հսկողութեան վերայ վեց ամսուայ մէջ, որը չ'ունէին Շամախեցիք երեք տարուայ ընթացքում:

Իսկ ինչ որ կ'վերաբերի պ. Գրիգոր Արծրունու մնացած խօսքերին, մենք այլ կարծիք և միտք չէինք սպասում նրանից:

Պ. Սիմէօնեանց

Ամսոյս 10-ին կիւրակի կատարվեցաւ Գայեանեան օրիորդաց ուսումնարանի տարեդարձը: Հրաւիրված էին մինչև 300 հոգի: Մողնու եկեղեցում պատարագ մատուցին՝ այս տեղ էին դպրոցի բոլոր աշակերտուհիք, նորա վարչութեան անդամներն ու ուսուցիչները: Սուրբ պատարագը աւարտելից յետ նոյն եկեղեցւոյ աւագ քահանայ Հայր Սամփսոն Մանդինեանցը և արժ. Հայր Վահան վարդապետը պատշաճաւոր և ազդու ճառ խօսեցան, որ բաւական մեծ տպաւորութիւն գործեց ժողովրդեան վերայ:

Եկեղեցիից աշակերտուհիքն և ուսուցիչները ժողովրդեան խուռն բազմութեան հետ գնացին դպրոցի դահլիճը, որ ամենընտիր ճաշակով զարդարած էր մեծ. պ. Սոլոմբէգեանցը աշակերտուհեաց ձեռագործներով, որոնց մէջ շատ ընտիր գործուածներ կային: Թէ դահլիճը և թէ նորա մօտ եղած սենեակները լիքն էին խուռն բազմութեամբ: Այստեղ դպրոցի գլխաւոր կառավարիչ Հայր Յարութիւն Սուգսանաճեանցը կարդաց ճառ, որով տարեդարձի հաշուետուութեան յետաձգման պատճառը յայտնելից յետ շնորհակալութիւն յայտնեց բարերարաց և ուսուցչաց այն համակրութեան և օգնութեան համար, որ դպրոցը վայելում է ընթացս երեք ամաց: Սրանից յետ դպրոցի տեսուչ մեծ. պարոն Վարդան Եղիազարեանցը կարդաց դպրոցի ուսումնական հաշիւը, որից երևեցաւ, որ դպրոցը ունի երեք բաժանումն և 61* աշակերտուհիք: Յետոյ մեծ. պ. Միքայէլ Սուլեանցը, դպրոցի գանձապահը, կարդաց ելևմտից հաշիւը, որից երևեցաւ, որ դպրոցի արդիւնքը այս ուսումնական տարւոյ ընթացքում եղել է 3973 ռ. 75 կ. և ծախքը 3350 ռ. 25 կ. առ ձեռն պատրաստ դրամ կայ 623 ռ. 50 կ. ու ապառիկ 508 ռ. Ամենից վերջը Նորին Բարձր Սրբազնութիւն, տեղւոյս առաջնորդ Մակար արքեպիսկոպոսը, որ բարեհաճել էր յարգել այս հանդէսը իւր ներկայութեամբ, խօսեց ազդու և նոյն օրուան պատշաճաւոր ճառ, ցոյց տալով երջանկութիւնը այն ծնողաց, որոց զաւակները լաւ դաստիարակութիւն են ստացած: Ըստ որ և շնորհակալ պիտի լինին ծնողք դպրոցի վարչութեան և ուսուցչաց, որովհետև այդ երջանկութիւնն վայելում են դպրոցի միջնորդութեամբ: Ամէն ճառից յետ աշակերտուհիք երգում էին ազգային երգեր: Յետոյ սկսաւ վիճակախաղութիւն, որից գոյացաւ 185 ռուբլի. ամենքն էլ շատ գոհ վերադարձան տուն:

Շնորհակալութիւն թէ դպրոցի վարչութիւնը կազմող անձանց և թէ ուսուցչաց, որոնք կանգնել են այնպիսի մի հաստատութիւն, որ տալիս է ազգին ընտիր բարեկիրթ և բուն ազգային հոգւով դաստիարակված մայրացուներ: Մենք կարծում ենք, որ կ'վայելէր աշակերտուհեաց ծնողներին մի քանի խօսքով արտայայտել դպրոցի վարչութեան իրանց զգացմունքը:

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՆԱՄԱԿ ԲՈՐԺՈՄԻՑ.

—

Մի քանի օր չարունակ անձրևի գալը վերջապէս դադարեցրեց անտառի հրդեհը, որ պատել էր Բօրժօմը և նորա շրջակայ տեղերը: Այս հրդեհը անչափ և անվարձատրելի վնաս բերաւ բոլոր Վրաստանի համար: Յայտնի է, որ Տիֆլիսի և մասամբ Ելիսավէտպօլի գաւառները այս տեղից մատակարարումեն թէ իրանց վառելիքը և թէ շինութեան համար պարագայքը: Անտառների մէջ հրդեհը միանգամայն զարհուրելի և սոսկալի տեսարան է, մանաւանդ մեզանում, երբ մի ահագին անմատչելի բարձրութեան վերայ տարածվումէ այդ այրող և քանդող տարր: Ցիցիանովի և Բօրժօմի անտառները որ գլխաւորապէս ենթարկուեցան այս սոսկալի տարրի կործանիչ զօրութեան, մեծ մասամբ տարածվում են լեռնային գագաթի վերայ և նորա զառիվայր տեղերում: Կալուածատէրները ձեռքերը խաչած նայումէին այդ յափշտակող, կլզող անկոչ հիւրին, միջոց չունենալով սահման դնել նորա աւերման: Ոչինչ միջոց օգուտ չունեցաւ հրդեհին առաջը առնելու: Միայն նոյն իսկ բնութիւնը խղճաց նոցա վերայ և հակառակորդ տարրը վերջ արաւ նոցա ողորմելի դրութեանը: Ամենից շատ վնասուեցաւ Ցիցիանովի անտառը: Տեղ տեղ անտառի միջում պետինը մնացաւ և էլ յոյս չկայ որ մի ժամանակ էլի այն տեղը ծածկուի խիտ խիտ ծառերով: Հրդեհը սկսաւ Բօրժօմից մօտիկ Ցիցիանովիից անտառում և անցաւ Բօրժօմի անտառները: Դուրս կանչեցին շրջակայ գիւղերից գիւղացիներին և երկու երեք օրով այն տաքութեան մէջ մշակում էին անտառում հրդեհին սահման դնելու համար: Նոքա փորումէին փոսեր, որ թոյլ չտան հրդեհին տարածվելու մերձակայ տեղերը. Եւ առաջին անգամ այդ փոսերի լայնութիւնը մէկ սաժէն էր. յետոյ տեսնելով որ այս հնարաւորութիւնը դարձեալ չէ խանգարում կրակին տարածուելու, սկսան աւելացնել նոցա լայնութիւնը մինչև տասն ու երկու սաժէն: Այսպէս այս միջոցով և առաւելապէս անձրևի օգնութեամբ կարողացան նոքա վերջ տալ յափշտակող տարրին: Այս ժամանակ ինչ որ կրակից չայրվեցաւ, մարդկային ձեռքը կտրեց, քանդեց և ոչնչացրեց:

Ի՞նչ էր անտառների մէջ եղած հրդեհի պատճառը: Կովկասը այնքան շատ չէ ենթարկվում այդ զարհուրելի անցքին, որ ասէինք թէ այս պատահմունքը եղած և փորձած է. կարծեմ քսան տարի առաջ, 1852 թ. նոյնպէս պատահեցաւ անտառի հրդեհը և նոյն տարիից յետոյ էլ ոչ ոք չէ յիշում այդ անցքի մասին: Կասկած չկայ որ գլխաւորապէս այս հրդեհի պատճառն էր այս ամառուայ չորութիւնը և անանձրևութիւնը: Ծառեր և խոտեր այն աստիճանի չորացել էին, որ հարկաւոր էր մի կայծ, որ վառօդի պէս նոքա իսկոյն վառուել էին: Անտառապահներ կամ անտառի միջով անցորդները գիշեր ժամանակ խարոյկ վառելուց յետոյ, թողնումէին կրակը անշէջ, չորացած կլզած գետնին էլ հարկաւոր էր միայն այդպիսի մի բան. արմատի միջոցով և մի մեղմ հողմի առաջնորդութեամբ կրակը տարածվումէր հեռաւոր տեղեր: Բացի այս ասումեն թէ գիւղացիները չբաւականանալով իրանց ձեռքում եղած հողի քանակութիւնից, դիտմամբ կրակ էին տալիս անտառները, որ մերկացած երկիրը կարողանան ձեռք բերել վարուցանքի համար: Թէ որքան հաստատ է այս լուրը, ես չեմ կարողանում իմանալ. բայց եթէ այս լուրը ուղիղ (թէպէտ և կասկածումեմ) ես ցաւումեմ տէրների համար: Վրաստանի հողերի տարեցտարի երաշտութեան պատճառը, նոյն իսկ անտառների պակասութիւնն է. դեռ մինչև այժմ կան ծեր մարդիկ, որք յիշումեն այն ժամանակը, երբ բոլոր Հալվաբարը և Տիֆլիսի շրջակայքը Օքրոխանից սկսած մինչև Կօջօրը ահագին տարածութեամբ ծածկած էին այս տեղերը խիտ և մեծամեծ ծառերով: Բայց նոցա անխնայ կտրատելը տարեցտարի ոչնչացրեց նրանց այժմ բոլոր տեղը բաց է. ինչ օգուտ ստացան դորանից. այդ տեղերը փոխեցին իրանց բնական դէմքը նորանից որ անտառ չկայ: Յայտնի է որ անտառը պահում է իւր մէջ խոնաւութիւն, պահպանումէ շրջակայ տեղերը եղանակի փոփոխութեներից: Չորութեան ժամանակ այն խոնաւութիւնը գոլորշի անում է և դառնում իւր առաջվայ տեղը անձրևի ձևով:

Ես վերև ասացի թէ Թիֆլիզի և մասամբ Ելիսավէտպօլի գաւառները մեծ վնաս կրեցին անտառների հրդեհի պատճառով: Մինչև այժմ այդ տեղերը բաւականութիւն են ստանում Բօրժօմի և Ցիցիանովիից անտառներից: Կուր գետի միջնորդութեամբ մենք ստանումենք այս տեղերից բոլոր փայտեղէն նիւթեր, որ պատրաստումեն մեզ համար հոյակապ և յարմար բնակարաններ, տան կարասիք և սենեակների վառելիք: Ի՞նչ կլինի մեզ հետ, եթէ այդպէս ոչնչացնեն այս անտառները, առանց էն էլ մենք զանգատումենք փայտի թանգութեան վերայ:

Բօրժօմի կալուածքը, որ եօթանասուն հազար դեսեատին տարածութիւն ունի, բաղկացած է շինութեան և գործելի անտառից և ծախումէր տարին, տէրութեան ձեռքում եղած ժամանակ, երեսուն հազար մանէթի ան տառ զանազան հարկաւորութեանց համար: Այս անտառում եղած ծառերը պատկանումեն ասղատերև և տափարակատերևներին, գլխաւորապէս սոքա են սօսի, եղևին, կաղնի, ընկուզենի, կաղամախ և գ: Սոցա կտրելու և մինչև Կուր գետը բերելու եղանակը ինքնաձև է և նահապետական: Ինչպէս վերևը յիշեցինք անտառը տարածուած է բարձր և անմատչելի լեռան գագաթի վերայ և նորա զառիվայր տեղերում, ուր չկայ ճանապարհ անիւ անցնելու համար: Անտառ կտրողը մայիսին տամսակ սառնալով կառավարչից փայտ կտրելու համար գնումէ և որոշած տեղում կտրում է այնքան որքան իրան հարկաւոր է. յետոյ ձմեռը, երբ լեռները ծածկվումեն ձիւնով նա գոմէշների օգնութեամբ ներքև է բերում մինչև Կուր գետը, թէ կտրած տեղը լեռան տափարակ տեղումն է. իսկ եթէ նորան որոշած է կտրել անմատչելի գագաթի վերայ. նա այստեղ նահապետական միջոց է գործ դնում: Լծելով մէկ երկու լուծ գոմէշ նա ահագին գերաններ սլացնումէ անտառի միջով և բերելով լեռան ծայրը, ներքև գլորում է ահագին գերանը, որ լերան զառիվայրից ընկնելու ժամանակ ճանապարհի վերա ինչոր պատահումէ քար, փայտ, ծառ կոտրատումէ, փշրումէ և երբեմն ինքն ևս մինչև որ ափին կըհասնի կոտրատվումէ, ճեղքվումէ: Ժամանակով այն տեղը, որտեղից ձգումեն գերաններ խտտակվումէ ծառերից և ստանումէ խորութիւն: Յետոյ միւս մայիսին գետի մեծանալուն նոքա կազմումեն լաստեր և իջեցնում են Թիֆլիս: Լաստարեներն ու փայտատներն նոյն անձինք չեն, այլ ուրիշ մարդիկ, պարապող միայն լաստավաճառութեամբ: Անտառ կտրողը Բօրժօմի կառավարչութեան ամէն մի գերանի համար տալիսէ միջին հաշւով 80կ. արգելած է դուրս բերել Բօրժօմի անտառից ընկուզենին: Իսկ լաստը նոյն իսկ Բօրժօմում ծախումէ վաճառականներին 40,50,60 և մինչև անգամ 100 մանէթի: Լաստի մէջ զանազան մեծութեան 20 հատ գերաններ կան:

Բօրժօմի կալուածքը մինչև այժմ տէրութեան ձեռքին էր: Անցեալ տարի երբ Օգոստափառ կայսրը բարեհաճեց այցելութիւն անելու Կովկասին, ընծայեց Մեծ իշխան փոխարքային՝ Միքայէլ Նիկօլայեվիչին: Բօրժօմի կալուածքում մօտ 200 գրուած ծուխ է: Նոցանից շատերը են իմերելներ, Վրացիներ և երկու գիւղում մօտ 30 տուն հայեր: Նոքա բնակումեն «Ծիխէ [illegible]» ասած գիւղում որ մօտ է Տբացխուրի լճակին 14 անով և Մօլիթի գիւղում որ է Ախալքալաքի ճանապարհի վերայ: Սոքա գաղթած են Ախալքալաքի շրջակայքից և պարապումեն անտառներ կտրելով: Ծիխէ [illegible] ասած գիւղում ունին փոքրիկ եկեղեցի, որի քահանան սովրացնումէ մանաւոր կերպիւ նոցա որդերանց հայերէն գիր:

Իսկ Բօրժօմ ասած աւանը կանգնածէ մի քանի ահագին ձորերի մէջ տեղը, որտեղ անցնումեն Կուր գետը և Շավիսխևի ասած գետակը. այս գետակը նոյն իսկ Բօրժօմում միանումէ Կուր գետի հետ: Բօրժօմը ունի հանքային ջրեր, բաղկացած ածխաթթուային կալ, լաքարից: Այս տեղ գալիս են այցելուներ շրջակայ տեղերից, մեծ մասամբ Թիֆլիսից, ոմանք ջրերից օգուտ ստանալու, ոմանք ամառը անցկացնելու համար:

Այս տարի կարգից դուրս այցելուների թիւը շատ քիչ էր: Գարնան լուր էր տարածուել թէ թագուհին կամենումէ ամառը Բօրժօմում անցկացնել, սորա պատճառաւ տները թանգացել էին: Շատ քիչ ցանկացողներ կամեցել էին տալ տան համար այն առասպելական գները, որ նշանակել էին տանուտէրները տանվարձ:

Բօրժօմը սկսաւ քաշել այցելուներին 1850 թ. նոյն իսկ ժամանակից, երբ արժանայիշատակ իշխան Վօրօնցօվը դարձրեց իւր ուշադրութիւնը այս գեղեցկատեսիլ ձորի վերայ: Նորանից առաջ թէպէտ Գօլօվինը տեսել էր նորան, բայց ոչինչ կարգադրութիւն չէր արել նորան բնակեցնելու: Բայց իշխան Վօրօնցօվը գնեց այդ կալուածքը իշ. . Աւալօվներից, տալով նոցա տարեկան ժառանգական պէնսիա 5 հազար ման. և նոյն թուից սկսաւ կարգի բերել հանքային ջրերը: 1851 թ. նա հաստատեց կանոնադրութիւն Բօրժօմում տեղեր բաժանելու համար: Սկսան շինութիւններ անել և նոյն տարիից Բօրժօմը ճոխացաւ և լցվեցաւ բնակիչներով: Այժմ մօտ հարիւր տուն կայ, մի ռուսաց եկեղեցի և հայոցը մինչև հիմքը դուրս բերածէ: Բօրժօմում մշտական կեցող բնակիչների թիւը շատ քիչ է. քսան ու հինգ տնից աւելի չեն լինի, նոքա գլխաւորապէս տեղիվաճառականներ և տնապահներ են. սոցանից ութը տուն հայեր, մնացածներ ռուս, վրացիք, յոյնք և մասամբ Հրէաներ են Հայերը առաւելապէս Ախալցխացի են, կան մէկ երկու տուն և Գօրեցիք: Ութ տան համար շինումեն եկեղեցի, որ կարժէ 10. հազ. մ. ուզումեն շինել մեծ հոյակապ եկեղեցի: Խօսք չկայ որ եկեղեցու մէջ մեծ հարկաւորութիւն կայ, մանաւանդ ամառը. երեք ամսուայ համար ինչ հարկաւորէր այդքան մեծ եկեղեցի և որ տեղից հաւաքեն նոքա այդքան գումարը մինչև այժմ հաւաքած գումարը 2000 ռուբ, այն էլ ծախել են հիմքի վերայ:

Ա. Գ.

1872. Սեպտեմբերի 1-ին Բօրժօմ.

—

Լօնդօնի թագաւորական Աշխարհագրական ընկերութեան նախագահ Ռաուլինսօնը հետևեալ նամակը գրեց Ստենլիին. «Պարոն, Աշխարհագրական ընկերութեան խորհրդի կողմից—ընդունեցէք անկեղծ շնորհակալութիւն Լիվինգստոնի մասին հաղորդած տեղեկութիւններից համար: Ընդունեցէք ևս խորհրդի շնորհակալութիւնը այն օգնութեան մասին, որ դուք տուիք մեր երևելի ճանապարհորդին և խորհրդի զարմանքը ձեր եռանդի և քաջութեան համար, որով դուք կարողացաք ի գլուխ հանել ձեր ճանապարհորդութիւնը:»—

—

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

Կովկասեան ուսումնական շրջանի կոմմիսիոներների (Վարդանեանցի և ընկ") գրատնում վաճառվումեն Հայերէն, Ռուսերէն և Ֆրանսերէն դասագրեր. նոյնպէս և ընթերցանելի ու զանազան գիտութեանց վերաբերեալ գրեր, 'ի թիւս որոց և նոր լոյս տեսած:

1 Խօջայեանց—Ճանապարհորդութիւն Վէզուվեան հրաբուխ սարի վերայ այլ և 'Իպօմպէի, Հերքուլանում, Հռոմ, Վենետիկ և այլ քաղաքները Իտալիայի. 1872 թ. գինն է 1 ռ. „

2 Վ. Խլէ—Համառօտ պատմութիւն Ֆիզիքական աշխարհագրութեան. Թարգ. օրիորդ Յովհաննիսեանի 1872 թ. գ. 30 կ.

3 Ժան—Մասէ—Մի կտոր հացի պատմութիւն Թարգ. Հ. Ղուկասեանց 1872 թ. գինն է „ 8 կ

4 Տէր Յակոբեանց Դասագիրք Ռուսաց Լեզուի (Учебникъ Русскаго языка) 1872 թ. գինն է „ 60 կ

5 Սիմէօնեանց. Սրբազան պատմութիւն հին կտակարանի. 1872 թ. գինն է „ 60 կ

6 Տէր Ղևոնդեանց Մայրենի լեզու, այբբենարան և սկզբնական ընթերցարան. գինն է „ 40 կ

7 Լալայեանց—Պատուաստումն կամ ծաղիկ կտրելու նշանակութիւնը. 1872 թ. գինն է „ 20 կ

8 Պալասանեան գործնական քերականութիւն մ. ա. 1 ռ. 10 կ

9 . . մ. ա. „ 65 կ

10 Փափազեանց Հրահանգ քերականութեան Հայոց լեզուի պարզ և դիւրին ձևով գինն է „ 60 կ

11 Լիակատար Երգարան. Հաւաքածու ժողովրդական ազգային և եկեղեցական տաղերի. գինն է „ 60 կ

Թէ վերոյիշեալ և թէ ուրիշ գրքերը գումարով առնողներին ճանապարհի ծախսը զեջումն կլինի, իսկ մի օրինակ առնողից կ'պահանջուի ճանապարհի ծախսը:

—

Հրատարակիչ Հ. ԷՆՖԻԱՃԵԱՆՑ
Խմբագիր Պ. ՍԻՄԷՕՆԵԱՆՑ.
Ի տպարանի Հ. Էնֆիաճեանց և ընկ.
Ի տան Զիթախեանց.

ДОЗВОЛЕНО ЦЕНЗУРОЮ 16 СЕНТЯБРЯ 187
ТИФЛИСЪ

---

*Լսում ենք, որ այժմ արդէն աշակերտուհեաց թիւը մօտ 70 է: